बुद्धियोगः। सामर्थ्यम्। निर्गतिः। इति माधटीकाधृतवैजयन्तौ॥ प्रत्युपकारः। विनिमयः। यथा, माघे। १। ५०।

"समुत्थिपन् यः पृथिवीभृताम्बरं
नरप्रधानस्य चकार शूलिनः।
त्रसत्तुषाराद्रिसुतासमक्षम-
स्वयंग्रहाशेषसुखेन निष्क्रयम्॥"

(विक्रयः। यथा, मनुः। ९। ४६।
"न निष्क्रयविसर्गाभ्यां भर्त्तुर्भार्या विमुच्यते॥")

निष्क्रान्तः, त्रि, (निर्+क्रम+क्तः।) निर्गतः। यथा, मार्कण्डेये। ८७। ५।

"भ्रुकुटीकुटिलात्तस्या ललाटफलकाद्द्रुतम्।
काली करालवदना विनिष्क्रान्तासिपाशिनी॥"

(यथाच, महाभारते। १३। २। ४५।
"निष्क्रान्ते मयि कल्याणि तथा सन्निहितेऽनघे।
नातिथिस्तेऽवमन्तव्यः प्रमाणं यद्यहं तव॥")

निष्क्रियं, क्ली, (निर्गता क्रिया यस्य।) ब्रह्म। यथा, वेदान्तसूत्रभाष्यम्।

"निष्क्रियं निर्गुणं शान्तं निरपेक्षं निरञ्जनम्॥"

क्रियाशून्ये, त्रि। यथाह कश्चित्।

"बन्धनानि यदि सन्ति बहूनि
प्रेमरज्जुकृतबन्धनमन्यत्।
दारुभेदनिपुणोऽपि षडङ्घ्रि-
र्निष्क्रियो भवति पङ्कजकोशः॥"

निष्क्वाथः, पुं, (निःक्षतः क्वाथो यत्र।) मांसादिक्वाथः। झोल इति भाषा। तत्पर्य्यायः। रसकः २। इति हेमचन्द्रः। ३। ७७॥

निष्ठः, पुं, (वर्णाश्रमादिभ्यो निर्गतः। निस+"अयथात् ठण्।" ४। २। १०४। इत्यस्य "निसो गते।" इति वार्त्तिकोक्त्या ठण्। "इस्वान्तादौ तद्धिते।" ८। ३। १०१। इति षत्वम्।) म्लेच्छजातिविशेषः। इति हेमचन्द्रः। ५। ५६८॥ (पुत्रादिः। इति महीधरः। यथा, वाजसनेयसंहितायाम्। ५। २३।

"यं मे निष्ठो यममाद्यो निचखान॥"

"द्वौ स्थे शब्दसंघातयोः। नितरां स्थायति संघातरूपेण सह वर्त्तत इति निष्ठः। यद्वा, निर्गत्य शरीरात् स्थायति विक्षीणो भवतीति निष्ठः पुत्रादिः। यद्वा, निर्गतो वर्णाश्रमेभ्यो निष्ठश्चण्डालादिः। निसो गते इति वार्त्तिकेन निस उपसर्गाद्गतार्थे ठण् इति काशिकायाम्।" इति तत्र वेददीपः॥)

निष्ठः, त्रि, (नितरां तिष्ठतीति। नि+स्था+कः।) स्थितः। नितिष्ठतीति स्थाधातोर्डप्रत्ययनिष्पन्नः॥

निष्ठा, स्त्री, (नितरां तिष्ठतीति। नि+स्था+"आतश्चोपसर्गे।" ३। १। १३५। इति कः। "उपसर्गादिति।" ८। ३। ६५। इति षत्वम् ततष्टाप्।) निष्पत्तिः। नाशः। (यथा, भागवते। ५। १२। ८।

"यदा चितानेव चराचरस्य
विदाम निष्ठां प्रभवञ्च नित्यम्॥")

अन्तः। निर्वहणम्। इत्यमरः। ३। ६। ४०॥ याच्ञा। इति मेदिनी। ठे, ६॥ क्तक्तवतू प्रत्ययौ। इति क्रविकल्पद्रुमटीकायां दुर्गादासः॥ (यथा, "क्तक्तवतू निष्ठा। १। १। २६। एतौ निष्ठासंज्ञौ स्तः।" इति सिद्धान्तकौमुदी॥) धर्म्मादौ श्रद्धा। यथा,—

"निष्ठया हि प्रतिष्ठा स्यादनिष्ठस्य कुतः कुलम्।
शक्नोति नैष्ठिकः स्त्रीयं धर्म्मं त्रातुं न चेतरः॥
एकस्य देवस्य विहाय मन्त्र-
मेकं परत्रेह्यजतेऽपि तस्य।
तदा भवेन्मृत्युरनैष्ठिकत्वा-
न्निष्ठाविहीनस्य न कापि सिद्धिः॥"

इति वैद्यकुलतत्त्वे भरतमल्लिकः॥

प्राप्तम्। यथा,—

"भगवन्तं हरिं प्रायो न भजन्त्यात्मवित्तमाः।
तेषामशान्तकामानां का निष्ठा विजितात्मनाम्॥")

इति श्रीभागवतैकादशस्कन्धपञ्चमाध्यायश्लोकटीकायाम्याख्यायां श्रीधरस्वामी॥ (नि+स्था+क्विप्। स्थितिः। यथा, ऋग्वेदे। ३। ३१। १०।

"जाते निष्ठामदधुर्गोषु वीरान्॥"

"निष्ठां पूर्व्वं यथास्थितिम्।" इति सायणः॥)

निष्ठानं, क्ली, (नि+स्था+करणे ल्युट्।) व्यञ्जनम्। इत्यमरः। ३। ३। ११५॥ (यथा, रामायणे। २। ९१। ६७।

"आजैश्चापि च वाराहैर्निष्ठानवरसञ्चयैः।
फलनिर्य्यूहसंसिद्धैः सूपैर्गन्धरसान्वितैः॥")

निष्ठितं, त्रि, (नि+ष्ठा+क्तः।) नितरां स्थितम्। यथा, भागवते। २। ७। ३६।

"देवर्षिभूतनृपितृकिङ्करात्मनां
पूर्वेमयेन विहिताभिरदभ्रकृद्भिः।
लोकान् व्रतां मतिविमोहमतिप्रलोभं
वेणुं विधाय बहुभाष्यत औपधर्म्यम्॥"

"देवर्षिभूतनृपितृकिङ्करात्मनां नितरां स्थितानाम्।" इति श्रीधरस्वामी॥ (निष्ठा जाता स्थेति। तारकादित्वादितच्।) निष्ठाविशिष्टः। निश्चयेन स्थितश्च॥ (सम्यक्ज्ञाता। यथा, रामायणे। १। १। १४।

"रक्षिता स्वस्य धर्म्मस्य स्वजनस्य च रक्षिता।
वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो धनुर्व्वेदे च निष्ठितः॥")

निष्ठीवः, पुं, (नि+ष्ठिव+भावे घञ्। पृषोदरादित्वात् दीर्घः।) निष्ठीवनम्। इति द्विरूपकोषः॥ (यथाह वाग्भटः।

"निष्ठीवः पार्श्वतो याथाद्देकस्याक्ष्णो निमीलनम्॥")

निष्ठीवनं, क्ली, (नि+ष्ठिव+भावे ल्युट्। ष्ठिवुसिद्धोर्ल्युटि दीर्घो वेति स्वामी। पृषोदरादित्वादिति मुकुटः।) श्लेष्मादीनां मुखेन वमनम्। क्षेप इति थुथु इति च भाषा॥ तत्पर्य्यायः। निष्ठेवः २ निष्ठूतिः ३ निष्ठेवनम् ४। इत्यमरः। ३। २। ६८॥ निष्ठेवा ५। निष्ठेवम् ६। इति तट्टीका॥ (यथा, मार्कण्डेयपुराणे। ३४। ७०।

"क्षुतेऽवलोढे वान्ते च तथा निष्ठीवनादिषु।
कुर्य्यादाचमनं स्पर्शं गोपृष्ठस्यार्कदर्शनम्॥")

निष्ठुरं, त्रि, (नि+स्था+मन्नुरादयश्चेति उरच्।) परुषम्। कठिनम्। इत्यमरः। ३। १। ७६॥ (यथा, माघे। ५। ४६।

"जज्ञे जनैर्मुकुलिताक्षमनादराने
संरम्भहस्तिपकनिष्ठुरचोदनाभिः॥")

निष्ठूतं, त्रि, (नि+ष्ठिव+क्तः। "च्छ्वोः शूडिति।" ६। ४। १९। इत्यूठ्।) क्षिप्तम्। इत्यमरः। ३। १। ८७॥

निष्ठूतिः, स्त्री, (नि+ष्ठिव+क्तिन्। "च्छ्वोः शूडिति।" ६। ४। १९। इत्यूठ्।) निष्ठीवनम्। इत्यमरः। ३। २। ३८॥

निष्ठेवः, त्रि, (नि+ष्ठिव+घञ्।) निष्ठीवनम्। इत्यमरः। ३। २। ३८॥

निष्ठेवनं, क्ली, (नि+ष्ठिव+भावे ल्युट्।) निष्ठीवनम्। इत्यमरः। ३। २। ३८॥

निष्णातः, त्रि, (नितरां स्नाति स्नेति। नि+स्ना+क्तः। "निनदीभ्यां स्नातेः कौशले।" ८। ३। ८९। इति षत्वम्।) विज्ञः। निपुणः। इत्यमरः। ३। १। ४॥ (यथा, सुश्रुते सूत्रस्थाने तृतीयेऽध्याये।

"यस्तु कर्म्मसु निष्णातो धार्य्याच्छास्त्रबहिष्कृतः।
स सत्सु पूजां नाप्नोति वधचार्हति राजतः॥")

पारं गतः। यथा, भागवते। १। ४। २१।

"वैशम्पायन एवैको निष्णातो यजुषामुत॥"

निष्पक्वं, त्रि, (नितरां पक्वम्।) अतिपक्वयञ्जनदग्धमूलादि। इति भरतः॥ तत्पर्य्यायः। कथितम् २। इत्यमरः। ३। १। ९५॥ पक्वताशून्यञ्च॥

निष्पताकध्वजः, पुं क्ली, राज्ञां पताकाशून्यदण्डविशेषः। इति युक्तिकल्पतरुः॥ तद्विवरणं ध्वजशब्दे द्रष्टव्यम्॥

निष्पत्तिः, स्त्री, (निर्+पद+क्तिन्।) समाप्तिः। सिद्धिः। यथा,—

"क्रियायाः परिनिष्पत्तिर्यद्व्यापारादनन्तरम्।
विवक्षते यदा तत्र करणत्वं तदा स्मृतम्॥"

इति रामतर्कवागीशधृतकारिका॥

(नादस्यावस्थाविशेषः। यथा, हठयोगप्रदीपिकायाम्। ४। ६९।

"आरम्भश्च घटश्चैव तथा परिचयोऽपि च।
निष्पत्तिः सर्व्वयोगेषु स्यादवस्थाचतुष्टयम्॥"

तथा, तत्रैव। ४। ७६।

"रुद्रग्रन्थिं यदा भित्त्वा सर्व्वपीठगतोऽनिलः।
निष्पत्तौ वैष्णवः शब्दः क्वणद्वीणाक्वणो भवेत्॥")

निष्पत्राकृतिः, स्त्री, (निष्पत्र+स्त+भावे क्तिन्+ङीप्।) सपत्राकृतिः। अत्यन्तपीड़ा। इति हेमचन्द्रः। ६। ८॥

निष्पत्रिका, स्त्री, (निष्पत्रमस्या अस्तीति। ठन्।) करीरवृक्षः। इति राजनिर्घण्टः॥

निष्पदयानं, क्ली, (निष्पदं पदरहितं यानम्।) पदरहितवाहनम्। तच्च नौकादिकम्। इति